

SLAVISTIČNI POUČNI IZLET NA KOZJANSKO*

Ta del Štajerske, ene »najsamotnejših naših pokrajin« (Melik) budi sorazmerno malo čisto slovstvenih asociacij; največ spominov zbuja na Aškerca, bodisi da gre za kraje, kjer je živel in ustvarjal, ali za pesmi, ki so s temi kraji povezane. Hrani pa dokaj pisano bero ljudskih lokalnih pripovedk. Ob mislih na starejšo zgodovino poraja spomine na kmečke upore in na poraz kmetov v slovensko-hrvatskem uporu; v novejši zgodovini pa je tesno povezan s partizanskim gibanjem, z delovanjem celjske čete, kozjanskega odreda in zlasti s pohodom XIV. divizije. V gospodarskem pogledu pa velja Kozjansko za najbolj pasivno področje Slovenije, saj skorajda nima industrije in se 70 % prebivalstva ukvarja s slabo donosnim kmetijstvom.

Večji del tega ozemlja pripada osrednještajerskemu narečju. Njegovi osnovni potezi sta podaljšanje kratkih naglašanih samoglasnikov in prehod dolgega *e* v *ej* (snejj, nejsu), dolgega *o* pa v *ou* (kouža). Nosnik *o* se je na Kozjanskem razvil v *u* preko dvoglasnika *ou* (put). — Govorica v okolici Šmarja pri Jelšah pa je odtenek osrednje štajersčine. Tu je izgovor še širši, tako da sta refleksa za dolgi *ě* in dolgi *o* že *aj* oz. *au* (zvajzda, nauč), diftongirala pa sta se tudi dolgi *i* v *ej* (hejša) ter dolgi *u* v *cu* (kouřim). — Območje južno od Podčetrka in vzhodno od Pilštanja pripada bizeljsko-obsotelskemu narečju. Tu sta se osrednja štajerska dvoglasnika *ej* in *ou* pogosto monoftongizirala, *ou* v *u*, *ej* v *e*; zložni *l* pa se tu izgovarja kot *u*, ki se je razvil iz *ou* (vuna). — Po dolini spodnje Savinje pa je do Laškega prodril v osrednještajersko narečje vpliv doljenščine. (Glej: *F. Ramovš*, Historična gramatika VII, Dialekti, 1935; *T. Logar*, Štajerska narečja, JiS 1968; *F. Jesenovec*, Narečje vasi Sotensko nad Šmarjem pri Jelšah, Celjski zbornik 1959.)

Tri kilometre vzhodno od Celja je vas *T e h a r j e*, povezana s pripovedkami o plemenitenju Teharčanov in tudi s slovstvenimi obdelavami teh pripovedk. Teharčani so bili namreč svobodnjaki, nekaki kmečki plemiči-kosezi. Pripovedke spravljajo to v zvezo z lahkoživostjo celjskih grofov, ki so zahajali k teharskim dekletom in so se hoteli nekako odkupiti s tem, da so vaščanom podelili plemstvo. Najbolje je to snov oblikoval Aškerc v Celjski romanci. — Na desni strani mostu na levem bregu Voglajne je do nedavnega stal mlin, kjer je bil doma Mlinarjev Janez. Tega ljudskega junaka je upodobil Ferdo Kočevar-Žavčanin v povesti Mlinarjev Janez ali uplemenitba Teharčanov (1859). Napisal jo je v slovensko-hrvaški jezikovni mešanici, a se je jezikovno popravljena preprostim bralcem priljubila zaradi zanimive zgodbe. Po povesti so nekje ob Voglajni

*Celje—Šentjur—Šmarje—Mestinje—Sladka gora—Podčetrtek—Olimje—Bistrica ob Sotli—Svete gore—Podsreda—Kozje—Pilštanj—Planina—Jurklošter—Rimske Toplice—Laško. Pot nas sicer ne bo vodila samo po Kozjanskem, ampak tudi po obrobni predelih, vendar bo pripadal Kozjanskemu večji del naše pozornosti.

teharski fantje z Janezom pričakali grofa Ulrika, ki je hotel k Pengarjevi Marjetki, Janezovi nevesti. Pengarjeva domačija naj bi bila na bregu pod šolo na levi strani ceste.

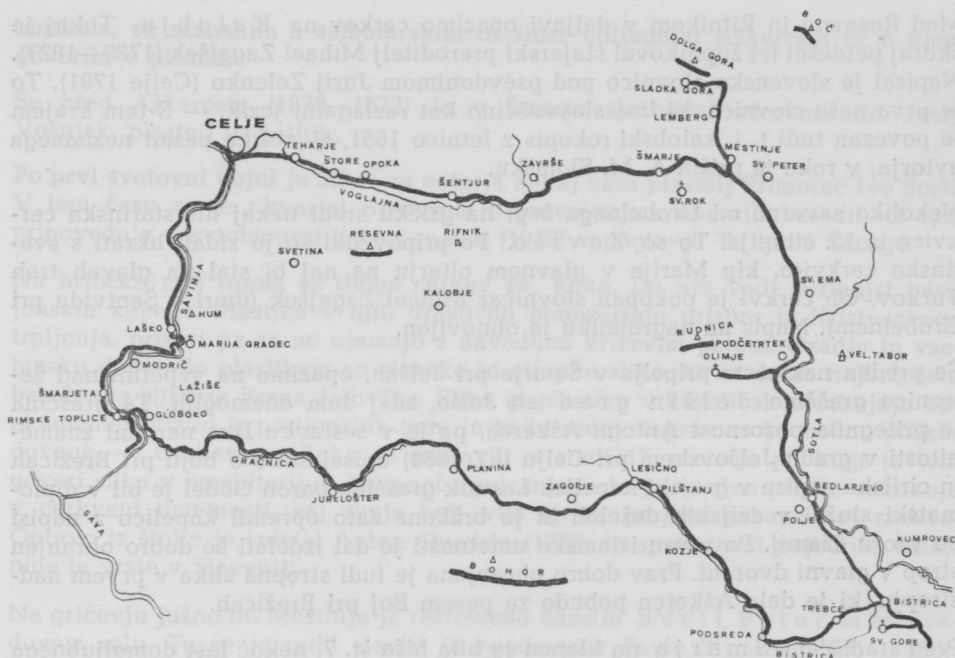
Kak kilometer severo-zahodno od vasi opazimo graščino z nazobčanim stolpom: to je Bežigrad. Na tem mestu je bil dvorec verjetno že v dobi celjskih grofov. Tudi o njem kroži veliko pripovedi, Ferdo Kočevar pa pripoveduje, kako je Janez s svojimi tovariši odprl ječe in izpustil vse jetnike celjskih grofov, nato pa se spopadel še z grofom in spremstvom, češ da mu ni dolžan pokorščine, ker ga je papež izobčil iz Cerkve. — Stanko Vraz, ki je podobno kot Aškerc obdelal uplemenitnje Teharčanov v pesmi Postanak Tiharja, je spremenil ime vasi, češ da so ljudje vas tako poimenovali kot znak, da bodo tiho o tem za grofa ne-ljubem dogodku. Poplemenitnje Teharčanov je snov opere Benjamina Ipavca Teharski plemiči po libretu A. Funtka. — Nad sedanjo farno cerkvijo, zgrajeno v začetku 20. stol. v neorenesančnem slogu, se dviga grič s starodavno cerkvico sv. Ane, ki so jo začeli zidati že Celjani. Pisateljica Ana Vambrechtsamer je v romanu Danes celjski grofje in nikdar več sem prenesla prizor, ko lahkoživa Barbara pokaže naklonjenost mlademu Joštu Soteškemu. Na Teharjih se je rodil Slomškov literarni učenec in sodelavec Drobtinic, Mihael Stojan.

V železarskih Štorah je kot celjski dijak živel Vladimir Pavšič-Matej Bor. — Na južni strani Štor se dviga gozdnato pobočje; onkraj njega leži na sedlu vas Svetina z gotsko cerkvijo. Njen mogočni zvonik je nekoč služil kot obrambni stolp. Mogočno gotsko razpelo je v manjši cerkvi; delo Jakoba iz Loke. Na vaškem pokopališču počiva Celjanka, svetovna potnica in nemška pisateljica potopisne proze, Alma Karlin. — V bližini Svetine je poleti 1941. leta delovala I. celjska četa. V njej sta bila tudi dva mlada Arabca Junis in Krim, ki sta pobegnila iz transporta v Nemčijo. Nanju se nanaša pesem Junis in Krim Mateja Bora (Pesmi 1946).

Med Štorami in Šentjurjem blizu zaselka Opoka je pozimi 1944. leta prešla cesto XIV. divizija, ko je začasno prebila nemški obroč. Miško Kranjec opisuje v drugem delu romana Za svetlimi obzorji (Bele so vse poti) ta prehod v poglavju Sneg naš beli brat (str. 979—992). Pri njem je tukaj Kajuh ob Brini za hip zasanjal o svoji Šaleški dolini. (Opis prehoda je tudi v knjigi Staneta Terčaka Živi zid, 1952.)

Prihajamo v Šentjur pri Celju, pred vojno imenovan »ob južni železnici«. V preteklosti je bil kulturno kaj razgiban trg.

V zaselku Hruševce (št. 39) južno od trga se je 1894. leta rodil Franjo Malgaj (na hiši je spominska plošča). Ta je 1918. leta zasedel Mežiško dolino, potem pa se je bojeval na Koroškem onkraj sedanje državne meje in v Velikovcu izdajal list Jugoslovanski Korotan. Tako ima obenem z Maistrom velike zasluge za našo severno mejo. Ubila ga je ročna granata 1919. l. Malgaja vojaka, borca za našo severno mejo, slika Prežihov Voranc v romanu Požganica, prikazuje pa ga tudi Fran Roš v povesti Zvesta četa, in sicer v njegovi jezi na samozadovoljno celjsko meščanstvo, ki se ne zmeni za ogrožene rojake na Koroškem. Malgaja vojaka so naredile razmere, sicer pa je pred vojno kazal zanimanje za domače narodopisje in zgodovino; tako je za Štreklja nabral 150 pesmi. — Na križišču pod šolo je spomenik borcem NOB, delo kiparja Cirila Cesarja. Verzi ob strani se spominjajo Malgajevega deleža za svobodo.

Blizu župne cerkve (št. 208) je spominska plošča na rojstni hiši skladateljev Benjamina (1829—1909) in Gustava Ipavca (1831—1908). Benjamin je bil zdravnik v Gradcu in eden najpomembnejših predstavnikov tamkajšnjega kulturnega življenja. Zložil je opero Teharski plemiči, predvsem pa je bil mojster romantičnih samospenov, tudi na znana besedila (npr. Aškerc, Ciganka Marija, Oblaku in Koseski, Kdo je mar). Gustav je kot zdravnik v domačem kraju veliko storil za dvig narodne zavesti. Skladal pa je večinoma zborovske skladbe.

Na hribčku Botričnica nad trgom je pokopališče. Tu počiva levo od vhoda Malgaj, čigar telesne ostanke so prepeljali z Raven. Na nagrobnem spomeniku Gustava Ipavca in njegovega sina Josipa (1873—1921), prav tako skladatelja (balet Možiček), je vrezana spominska pesem, ki jo je po Gustavovi smrti zložil A. Aškerc, skladateljv znanec iz šmarskih let; v njej je izrazil misel, da živi pokojni v svojih stvaritvah. V mrliško kapelico je vzdiana spominska plošča Jožefu Hašniku (1811—1883), ki je v Šentjurju župnikoval zadnjih petnajst let svojega življenja. Bil je spreten verzifikator in predstavlja po Kidričevem mnenju s Slomškom in Valentinom Orožnom trojko celjskega okrožja, ki se je v 3. in 4. desetletju 19. stoletja mogla meriti s Prešernovimi sodobniki na Kranjskem. Hašnik je sam zlagal tudi napeve. Tudi Valentin Orožen (1808—1875), pisec ponarodele pesmi Kje so moje rožice, je bil Šentjurčan. Desno od vhoda je pokopan pedagog Henrik Schreiner, ravnatelj mariborskega učiteljskega.

Z Botričnice je najlepši razgled na Šentjur in bližnjo okolico. Južno sta hriba Resevna in Rifnik z razvalinami gradu. Na Rifniku so izkopavanja odkrila ilirsko grobišče in naselbino, ki je cvetela okoli leta 800 pr. n. š., in ostanke rimskega grobišča in naselbine.

Med Resevno in Rifnikom v daljavi opazimo cerkev na Kalobju. Tukaj je skoraj petdeset let župnikoval štajerski preroditelj Mihael Zagajšek (1739—1827). Napisal je slovensko slovnico pod psevdonimom Jurij Zelenko (Celje 1791). To je prva naša slovnica, ki ima slovenščino kot razlagalni jezik. — S tem krajem je povezan tudi t. i. kalobski rokopis z letnico 1651, tj. zbirka pesmi neznanega avtorja; v roke je prišla A. M. Slomšku.

Nekoliko severno od Grobelnega čepi na gričku sredi nekaj hiš starinska cerkvica iz 15. stoletja. To so Završe. Po pripovedki so jo zidali hkrati s svetinsko cerkvijo, kip Marije v glavnem oltarju pa naj bi stal na glavah treh Turkov. Ob cerkvi je pokopan slovničar Mihael Zagajšek (umrl v Šentvidu pri Grobelnem). Napis na nagrobniku je obnovljen.

Še preden nas cesta pripelje v Šmarje pri Jelšah, opazimo na vzpetini nad železnico graščino Jelšingrad ali Jelše, zdaj dom onemoglih. Ta graščina je pritegnila pozornost Antona Aškercarja, pa je v sestavku Dve narodni znamenitosti v gradu Jelšovskem pri Celju (LZ 1888) opisal sliko o boju pri Brežicah in cirilske napise v grajski kapelici. Lastnik graščine baron Gödel je bil v diplomatski službi v azijskih deželah in je bržkone zato opremil kapelico z napisi po vzoru džamij. Po vzoru islamske umetnosti je dal izdelati še dobro ohranjen strop v glavni dvorani. Prav dobro ohranjena je tudi stropna slika v prvem nadstropju, ki je dala Aškercu pobudo za pesem Boj pri Brežicah.

Pred središčem Šmarja na klancu je bila hiša št. 7, nekoč last domoljubnega trgovca in veleposestnika Skaza. V drugi polovici prejšnjega stoletja so se pri njem zbirali mladoslovenski politični voditelji (med njimi Vošnjak, Jurčič, Tomšič) in tu ustanovili društvo, ki je finančno podprlo Slovenski narod. V Skazovo hišo je zahajal tudi kaplan Aškerc. Stene v veži so poslikane s portreti sedmih slovenskih kulturnih delavcev, med njimi so Trubar, Prešeren, Slomšek. Hiša je namreč dala prvo streho trški čitalnici.

Župna cerkev vnebovzjetja device Marije je dala kraju ime. Nekoč je bila sloviča božja pot, imenovana Marija na jezeru. Po ljudski pripovedki sta si dva brata zidala gradova in si metala kladivo; padlo je na tla, iz zemlje je privrela voda, nastalo je jezero. Drugi del krajevnega imena razlaga ljudska domišljija, češ da so cerkev in hiše postavljene na okamenelih jelšah.

V Šmarju je bilo drugo službeno mesto A. Aškercarja. V cerkvi nas nanj spominja spomenik Cirila in Metoda s cirilskim napisom iz Nestorja. Aškerc ga je dal postaviti, ko se je 1885. leta vrnil z Velehrada s tisočletnice Metodove smrti. Sodil je, da je slovansko bogoslužje vez med Slovani.

Na Aškercarjevo službovanje v Šmarju kaže spominska plošča na hranilnici, nekdanji čitalnici, s Stovičkovim medaljonom. Aškerc je v trgu, ki je bil v narodnostnem pogledu posebno vroč, pokazal izrazito slovensko zavest, odpor do germanizacije. V ustvarjalnem pogledu so bila šmarska leta zanj najplodnejša, dala so Gorazda epika. Tu so med drugim nastale pesmi Stara pravda, Celjska romanca, Čaša nesmrtnosti, Svatba v Logeh, Mejnik, torej najboljše balade in romance. Na trgu pred cerkvijo je ponovno srečal Ano Pečovnikovo. V njem je znova zbudila nemir; izpovedal ga je v lirski pesmi Obisk. — V Šmarju je učila Viktorija Milekova, sestra Gregorčičeve opevanke Dragojile. Ta je sestro večkrat

obiskala, se seznanila s samotarskim in sicer odljudnim Aškercem in o njem govorila v pismih,

Še pred Aškercem (1870—1872) je v Šmarju služboval zdravnik dr. Josip Vošnjak, pisatelj in politik.

Po prvi svetovni vojni je bil tu za notarja nekaj časa pisatelj Primorec Ivo Šorli. V tem času se je ukvarjal predvsem s prevajanjem opernih besedil. O tem pripoveduje v avtobiografiji *Moj roman* (1940) v poglavju *To ljubo Šmarje*.

Na hribčku nad trgom se dviga cerkev sv. Roka. Do nje vodi štirinajst pasijonskih kapelic. Plastike v njih drastično ponazarjajo prizore iz Kristusovega trpljenja, prizori pa se ne ujemajo z navadnim križevim potom. Ozadje in vsebinsko dopolnilo plastikam so stenske in stropne slike, ki so delno najbrž delo baročnega slikarja Frana Jelovška. Slike in plastike v kapelicah učinkujejo kot okameneli prizori iz pasijonskih iger, in to še sedaj, čeprav so že močno poškodovane. — Cerkev sv. Roka so postavili v sredi 17. stoletja po kugi (o tem govori slika v presbiteriju). Preseneča notranjost: to je izreden primer rokokoja v cerkveni umetnosti, saj zbuja bolj vtis igrive grajske sobane kot cerkve. Opravo iz štuka je izdelal Anton Quadrio (1738) in spada med najboljše umetnine te vrste v Sloveniji.

Na gričevju južno od Mestinja je raztreseno naselje *Sveti Peter* na Medvedovem selu. Tu se je rodil slavist in zgodovinar Pavle Strmšek (1891—1965), opisovalec šmarsko-rogaško-kozjanskega predela in avtor črtic o svojih rojakih (Ljudje iz naše vasi). Svet tod okoli je tak, kot ga je nazorno označil v uvodu k svoji knjižici: »Čudovito povit je tukaj svet; ni dolina ni globel.«

V Zgornjem Mestinju na gričku nad cesto, ki pelje proti Rogaški Slatini, in tisto proti Sladki gori, je rojstna hiša pisatelja Miklove Zale, Jakoba Sketa (1852—1912). Na hiši (pred več kot tridesetimi leti jo je kupil sedanji lastnik od pisateljevega nečaka) je spominska plošča, ki jo je svojemu sodelavcu odkrila Mohorjeva družba.

Vredno je zaviti ob potoku Mestinjščici proti vasi Sladka gora, čeprav ni na poti. Spotoma se za hip ustavimo v *Lembergu*; leži v soteski med Dolgo goro in Bočem in mu je Dolga gora dala tudi ime (*Längeberg*). To danes nepomembno naselje je bilo trg že v 15. stoletju, imelo je svojega sodnika (o tem govori zanemarjen pranger ob nekdanjem magistratu) in tržne pravice, zato je — tako domneva Niko Kuret — izzivalo nevoščljivost in zavist kmetov iz okolice in porodilo več zabavljic na njihov račun. Te je zbral Niko Kuret v *Šaljivih zgodbah o Lemberžanih* (1954). Že v prejšnjem stoletju je Lemberg zatemnila bližnja Sladka gora.

Sladka gora leži pod Dolgo goro, posejano z vinogradi in zidanicami. Ni izključeno, da se je tu porodila Slomšku pesem *En hribček bom kupil*.

Pravi biser baroka na Slovenskem je sladkogorska Mariji posvečena cerkev. Po mnenju umetnostnih zgodovinarjev je pravi ideal celostne umetnine baročnega časa, izreden primer sožitja arhitekture, stenske slikarije in opreme. Zgrajena je bila sredi 18. stoletja kot dvostolpna centralna stavba z vzvalovanim pročeljem. Notranjščino je v celoti poslikal Fran Jelovšek. Njegov portret je

na korni ograji. Freske v kupoli nad prezbiterijem kažejo Marijino poveličanje, prizori v ladji (poklonitev štirih kontinentov Mariji, alegorije letnih časov) so nanizani okoli Marijine podobe z Jezuškom v naročju. Ta Marija je kot zdrava, polnolična kmečka mati. V stranskih nišah in nad korom so prizori čudežev. Zanimivi so v narodne noše oblečeni ljudje. Na korni ograji je slikar naslikal župnika Mikca pred cesarjem, ko ga prosi, da bi namesto manjše kapele lahko sezidal večjo cerkev. Umetnostni zgodovinar Stane Mikuš primerja te freske s tedanjim cerkvenim govorništvo, kot ga srečamo pri o. Rogeriju. Bujnost in domačnost slikarije dopolnjujejo oltarji; stranska sta delo Ferdinanda Galla, kiparja italijanskega rodu, a avstrijske šole, ki je deloval v Celju. V cerkvi visi še slika vseh svetnikov, delo baročnega slikarja Antona Cebeja.

S Sladko goro je povezana knjižica pesmi z enakim naslovom sodobnega avstrijskega pesnika Aloisa Hergoutha, po materi slovenskega rodu (v slovenskem prevodu Pavleta Koviča so pesmi izšle 1967). Tu se čustveni opisi konkretne sladkogorske pokrajine prepletajo z doživljanjem človeškega življenja, njegove minljivosti in smrti.

Vrnimo se v Mestinje in se od tod odpravimo proti jugu v Obsotelje. Na vzhodu nas dalj časa spremlja pogled na cerkev sv. Eme na slemenu. Pri sv. Emi se je rodil Josip Drobnič, prizadeven celjski gledališki delavec v pomladi narodov in urednik Slovenske čbele.

Malo pred Podčetrtkom se cesti približa mejna reka Sotla. Aškerc je napisal o njej pesem Ob Sotli (LZ 1882) in v skladu s svojim slovanskim čustvovanjem poudaril, da »studena voda« ne more ločiti, kar spaja srčna kri.

Trg P o d č e t r t e k je široki javnosti znan po »atomskih toplicah«, prosvetnim delavcem pa po šolski zadruzi, ki jo vodijo učenci sami. Podčetrtek je na naši poti prvi od trgov, ki imajo danes bolj vaški kot trški značaj. Razvili so se pod gradovi, zgrajenimi zato, da bi varovali deželo pred madžarskimi in turškimi vpadi. Ko so izgubili strateški pomen, so naselja pod njimi pričela nazadovati. Podčetrški grad so kupili Tattenbachi in ga imeli do zarote 1671. leta; potem so ga kupili grofje Attems in ga obdržali do druge svetovne vojne. Na gradu je bilo sodišče; razprave so bile ob četrtkih, in zato je baje dobil trg ime. (Po drugi domnevi je ime nastalo, ker so bili tržni dnevi ob četrtkih, po tretji pa naj bi se bil grad imenoval Četrtek, naselje pod njim pa Podčetrtek.)

V Podčetrtku je bil zdravnik dr. Štefan Kočevar (od 1835 do 1852), ko se je preselil v Celje. Tega prizadevnega kulturnega delavca in ilirca je tu obiskoval Stanko Vraz.

Nad Podčetrtkom se dviga gozdnata Rudnica, pred kakimi devetdesetimi leti zbirališče slovečega razbojnika Guzaja in njegovih pajdašev. Guzaj je postal celo predmet ljudske pripovedi, ki govori o njem kot o dobrotniku revnih. O tem zapoznelem liku romantičnega maščevalca, ki ga je krivična obsodba pahnila v zločin in je s svojo tolpo kradel po živinskih sejmih in ropal na Kozjanskem, je napisal ljudsko povest Guzaj pisatelj domačin Januš Golec (knjižna izdaja 1931).

Nad cesto, ki pelje v odročno Olimje, je cerkev Marije na Pesku z vitkim got-skim zvonikom in barokizirano notranjščino. Freske so delo slikarja F. I. Flu-

rerja, ki je pripadal skupini slikarjev grofa Attemsa in poslikal tudi slovečo dvorano v brežiškem gradu.

V samoti tik pod Rudnico leži Olimje, vasica s cerkvijo in gradom, nekdanjim samostanom. Grad je bil sezidan v 16. stoletju, njegovi lastniki so bili Tattenbachi, fevdniki krške škofije. Dobrih sto let kasneje, 1663. leta, je grad postal samostan pavlincev. Ti so prizidali cerkev Marijinega vnebovzvetja. Samostan je ukinil Jožef II. Po ljudski pripovedki ga je razpustil, ko se je, preoblečen v hlapca, prepričal o surovosti pavlincev. Le malo časa pred njegovo razpustitvijo — 1780. leta ali že prej — so uredili pavlinci v enem od stolpov lekarno, najstarejšo na naših tleh. Kletne prostore v stolpu sta poslikala Franc Anton Bachmayer iz Ptuja in Anton Lerchinger iz Rogatca z vsebinsko zelo zanimivimi freskami, ki so vse povezane z zdravilstvom in boleznimi. Tu sta ob vhodu patrona zdravnikov Kozma in Damijan, podobe starodavnih zdravnikov, biblični motivi, povezani z zdravilstvom in zdravilnimi rastlinami, med njimi tudi prizor z mandragolo (v leposlovju znano po Machiavellijevi renesančni komediji). Zanimivo je, da je med raznimi jeziki in pisavami napisano božje ime tudi v cerkvenoslovanski cirilici. — V cerkvi je najlepša notranja oprema iz konca 17. in iz 18. stoletja. Posebno lepa je Frančiškova kapela, v celoti poslikana z rokokojskimi freskami slikarja Lerchingerja. Umetnostni zgodovinar Curk pravi: »Avtor je igraje vdahnil preprostemu prostoru toliko bogastvo, kot ga premore le redkokateri interieur v Sloveniji.«

Na majhni kmetiji v Olimju je vzorno kmetoval in na podlagi svojih in tujih izkušenj napisal Bukve za pomoč inu prid kmetam potrebne župnik Pavel Ješenak (1755—1817) iz obdobja preroda.

V tej cerkvi je bral novo mašo Anton Martin Slomšek, ker je bil tu za župnika njegov prvi učitelj in podpornik Prašnikar.

Vrnimo se na cesto vzdolž Sotle. Sredi vasice Sedlarjevo opozarja kamenit spomenik, da je tu prešla Sotlo XIV. divizija. V vasi so bili takrat Besarabci, zakaj Nemci so izselili iz obsotelskih vasi domačine in naselili Besarabce, Tiroolce in Kočevarje. (O tem dogodku pišeta Terčak v Živem zidu in Kranjec v romanu Za svetlimi obzorji II — Bele so vse poti, poglavje Zadišalo mi je po naši zemlji, str. 631—656).

Pisatelj Januš Golec je vpletel v knjigo Trojno gorje pripovedko o Sedlarjevem. Pravi, da se je vas imenovala Razdrto. Sem so pa pribežali Turki, ki jih je na pohodu prestrašila kuga. Naselili so se, in ker so izdelovali sedla, se je vas preimenovala v Sedlarjevo.

Kak kilometer zahodno od ceste je središče vasi Polje. Od tod je bil doma Januš Golec, pisatelj Obsotelja in Kozjanskega, posebno njune preteklosti (povesti Guzaj, Trojno gorje, Propast in dvig). Nazorno je opisal obsotelske rakarje v prejšnjem stoletju, način lova in prodajo rakov (Propast in dvig).

Preden se povzpne na rahlo vzpetino, na kateri leži Bistrica ob Sotli (poprej Sveti Peter pod Svetimi gorami), se peljemo čez polje ob rečici Bistrici, ki se vzhodno izliva v Sotlo. Na tem polju je bila poražena kmečka vojska v slovensko-hrvatskem uporu 1573. leta, tu, pri vasi Trebči, je baje padel kmečki

vojskovodja Ilija Gregorič. Boj opisuje Januš Golec v povesti *Trojno gorje* (knjižna izdaja 1932).

Onstran obsotelskega polja, kjer dolino zapira hribovje, se pokažeta razvalini dveh gradov, hrvaškega Cesargrada in slovenskega Kunšperka. Oba gradova sta povezana z več pripovedkami (o tem, da so ju zidali ajdje in imeli samo eno kladivo; o mostu, ki je vezal oba gradova; o sovraštvu med lastnikom itd.).

V Bistrici ob Sotli, vasi bolj trškega značaja, sta se rodila dr. Jožef Ulaga (1826—1881), nabožni pisec Slomškovega kroga, in Ivan Geršak (1838—1911), kasneje kot notar v Ormožu narodnopolitični delavec in pisec gospodarskih ter pravnih spisov. Spominska plošča na šoli omenja, da je sem hodil v peti razred Josip Broz-Tito.

Na gozdnatem nadaljevanju Orlice, slemenu med Bistrico ob Sotli in vinorodnim Bizeljskim, so Svete gore s cerkvijo in štirimi kapelami. V zgodnji slovenski dobi je bilo tu grobišče (odkrili so staroslovenski grob z ženskim okostjem iz 9. ali 10. stol.), na njegovem mestu pa so nastale prve cerkvene stavbe. Kapeli sv. Jurija in Marjete pod cerkvijo sta najstarejša arhitektonska spomenika v Sloveniji, iz prve polovice 11. ali celo iz 10. stoletja. Kapela sv. Jurija ima še predromanski portal s nečitljivim napisom. V sprednjo steno je bil vzdian predromanski relief s človeško figuro, zdaj v Ljubljani. Glavna cerkev je bila sezidana v katoliški dobi, v začetku 17. stoletja, in jo je 1611. leta posvetil Tomaž Hren. O njenem nastanku pravi pripovedka, da je v obširnem gozdu na tem mestu zablodila plemenita gospa; pomagala ji je Marija in iz hvaležnosti ji je gospa dala postaviti cerkev. Slikarija v cerkvi je delo Tomaža Fantonija iz l. 1872. Predstavlja razne prizore v zvezi z Marijo in obračanje k Mariji v težavah.

Na Svetih gorah se spomnimo tudi tihotapcev, zakaj s tobakom niso tihotapili samo na Dolenjskem, kot piše Jurčič v *Tihotapcu*, tudi v Obsotelju je bilo razvito tihotapstvo tobaka s hrvaške strani v slovenske vasi. Januš Golec pripoveduje v *Propasti in dvigu*, kako so tobak prenašali, nato pa največ na božjih potih kot kramarji z zgovornostjo vabili kupce in skrivaj razprodajali tobak. To se je godilo posebno pri tej sloveči romarski cerkvi.

Pogled z vrha seže še čez Sotlo tudi na hrvaško stran. Vidi se grad Veliki Tabor, blizu katerega je bil dom Veronike Deseniške. Onkraj Bistrice na hrvaški strani Sotle se vidi Kumrovec, rojstna vas Josipa Broza-Tita.

Med Bistrico ob Sotli in Podsredo je bilo v preteklosti nasprotje zaradi trških pravic, ki jih je med drugim predstavljal sramotilni steber — pranger. Tega so si baje med seboj nekajkrat ukradli, dokler si ga niso »Srejani« pritrtili in je Sveti Peter izgubil trške pravice. V Podsredi pranger še vedno stoji. Sojenje je bilo ob sredah in tako je naselje dobilo ime.

V Podsredi je bilo prvo službeno mesto Antona Aškerca (1881—1883). O njej piše teti in očetu: »... drugače smo mi čisto skriti za devetaj goroj, da nas za kar si bodi ne najdejo Turki.« Okolje ga je zaradi odmaknjenosti in pomanjkanja izobražene družbe tlačilo, da si je želel proč. Vendar se je tu rodil Aškerc lirik. Na to je vplivalo srečanje z učiteljico ročnih del Anko Pečovnikovo, ki je prišla

v Podsredo za Aškercem. Iz prikritega čustva ljubezni do nje so nastale pesmi, ki jih je objavil kasneje: Anka, Javor in lipa, Balada o jezeru, Oblaku. Pobudo za Balado o jezeru je dobil, ko sta se vozila z Anko v čolnu po jezeru na Bistrici pa je sonce obsijalo cerkev na gričku. Tudi Oblaku ima stvarno ozadje. Skozi okno župnišča je Aškerc opazoval Anko, ki je sedela pred hišo sredi trga, kjer je stanovala. Glavno spoznanje mladega Aškerca, ki je takrat hotel biti še dober duhovnik, pa je bilo bridko: »Med nama, o deva, je tolik prepad« (Balada o jezeru). V Podsredi je dobil model za godca v Godčevi baladi.

V Podsredi je živel ded maršala Tita po materini strani; Titova mati je bila namreč Slovenka. Pri njem je Tito preživel večji del svojih otroških let. Spomini na čas, ko je pri dedu pasel živino in nosil vodo, so njegovi najljubši spomini na otroštvo. Še mnogo let kasneje je v Podsredi rad obiskal svojo teto, materino sestro.

Trg Kozje je dal celotnemu predelu novejšo ime Kozjansko. Temu območju so pravili tudi Pragozd (Urwald) in s tem poudarili ne samo poraslost z gozdovi, ampak tudi odmaknjenost in zaostalost.

Na pomolu nad sotesko Bistrice leži Pilštanj, pod njim pa Lesično. Trg je trpel zaradi Turkov, kmečkih uporov in kuge. To »trojno gorje« si je izbral Januš Golec za snov svoje povesti z enakim naslovom Trojno gorje (v knjigi 1932). Povest temelji na nekaterih zgodovinskih dejstvih in najbolj nemogoči fantaziji. Glavni osebi sta pilštanjski kovač in orožar Pavel Šterc, sicer zgodovinska oseba, duša kmečkih upornikov v Lesičnem, in njegova zaročenka Pištelakova Ema, izredno močna ženska, ki je po povesti preoblečena v viteza pri Sisku ubila Hasan pašo.

V Lesičnem se je rodil Anton Kaspret (1850—1920), pomemben zgodovinar, ki je svoja dela zasnoval na študiju arhivskega gradiva, odkril Tahijeva zverinstva v Štatenbergu in segel tudi na področje slovstvene zgodovine (Kopitar, Prešeren).

Severno od ceste, ki pelje na Planino, je vasica Zagorje. Tu blizu je bila partizanska javka za politične aktiviste Kozjanskega. 1942. leta pa je bila izdana in kozjanska četa razbita. Tu je bila ranjena Tončka Čečeva, sekretarka kozjanskega okrožja. Prepeljali so jo v Celje in jo s sramotilno tablo na prsih postavili pred zid ob Narodnem domu (glej Terčak, Živi zid, str. 18—27).

Zdaj smo na območju, kjer se je spopadala z Nemci XIV. divizija in ušla iz »piskra«, ki ji ga je nastavil polkovnik von Treeck (Kranjec, Za svetlimi obzorji II, poglavje Bohor je vstal, str. 715—739).

Na jugu se dviga gozdnato pobočje Bohorja, ki je bilo februarja 1944 vse zasuto s snegom (Kranjec, Za svetlimi obzorji II, poglavji Bohor sneži, str. 741—761, ter Bohor je vstal, Bohor živi, str. 779—831).

Planina je slikovit trg na majhni planoti, ki se spušča na severu proti Šentjurju, na jugu proti Sevnici. Hiša ob desni strani ceste ima spominsko ploščo Ani Wambrechtsamerjevi s pisateljičinimi besedami: »Ne iz častihlepnosti, temveč samo iz ljubezni do Planine, naše ožje domovine, ki je najlepši kraj na vesoljnem svetu.« Ana Wambrechtsamer (1897—1933) je bila hčerka trgovca in

posestnika ter poštarice. Čeprav je zapustila Planino že kot otrok in je kasneje službovala v Avstriji, je prihajala sem vsako leto in zajemala snov za leposlovno delo tudi iz tega okolja. Pisala je predvsem v nemščini, ker je imela nemško vzgojo, a je bila po čustvovanju Slovenka. Po snov je segala v zgodovino. Najboljši je njen roman Danes celjski grofje in nikdar več, ki je v prevodu Nika Kureta doživel štiri slovenske izdaje. Nekatera poglavja se dogajajo na planinskem gradu, kjer je živel Friderik z Veroniko. V slovenščini je napisala igro Za staro pravdo (prireديل Niko Kuret 1938). Dogaja se na Planini 1573. leta. Prikazuje upor tržanov, ki se pridružijo Iliju Gregoriču, pa jih najemnik gradu in valpet uženeta z izmišljeno novico, da se bližajo Turki.

Nad trgov so razvaline gradu, katerega začetki segajo daleč v srednji vek. Grad je pripadal krški škofiji, ki je imela tod svoje upravnike, pozneje pa celjskim grofom, fevdnikom krških škofov. Po ljudski pripovedki je semkaj pribеžala francoska plemkinja in si postavila grad z imenom Monte Paris, kot spomin na domovino. Iz tega naj bi bilo nastalo nemško ime za Planino — Montpareis. — Wambrechtsamerjeva je napisala v nemščini psevdoromantično povest Montpareis. Osrednja oseba je bivši templar, ki se s svojo nekdanjo nevesto naseli na Planini. V pripoved je vpletla nemškega srednjeveškega pesnika Wolframa von Eschenbacha, ki se je spotoma oglasil na gradu. Po ljudski pripovedki se je na gradu prikazovala bela žena — duh Veronike Deseniške. Na bivšem grajskem dvorišču še raste »turška« lipa, ki so jo po ljudskem izročilu posadili Turki na grobu svojega poveljnika.

V dolini ob potoku Gračnici je Jurklošter. To ime in pa ime Mišji dol (= Menišji dol), kot se celotno naselje uradno imenuje, opozarjata na samostan. V tej dolinski samoti in odrezanosti, saj ni bilo ne ceste na Planino ne po dolini Gračnice v Rimske Toplice, je krški škof v drugi polovici 12. stoletja ustanovil samostan kartuzijancev. Zaradi pomanjkanja discipline je bil samostan kmalu razpuščen, a spet obnovljen. V 15. stol. je užival posebno skrb celjskega grofa Friderika II. Ta je tu dal verjetno pokopati Veroniko. Ljudsko izročilo ugiba, ali je pokopana v stolpu, cerkvi ali samostanskem hodniku. V romanu Ane Wambrechtsamerjeve je živel v samostanu kot gojenec Veronikin in Friderikov sin. — V srednjem veku je živelo tu nekaj latinskih cerkvenih piscev, med njimi Mihael Praški in Mihael Kempf. — Domislamo se lahko Aškerčeve pesmi List iz kronike Jurjevega kloštra (Nove poezije 1899), kjer je z besedami učenega, a nekoliko čudaškega meniha Kuna izpovedal svoje prepričanje o čistosti prirode. Med reformacijo je disciplina spet popustila, zato so kartuzijanci samostan izgubili. Dodeljen je bil jezuitom, ki so z njegovimi dohodki vzdrževali gojence svoje šole v Gradcu. Pod Marijo Terezijo je bilo samostansko poslopje porušeno, zgrajena je bila graščina, ta pa je zgorela med zadnjo vojno. Zdaj so ob cerkvi, zgrajeni v prvotni obliki v 13. stol., le še ostanki.

Kmetje iz okolice Jurkloštra in Laškega so sodelovali 1635. l. v savinjsko-laškem kmečkem uporu. To snov je v preprosti povesti obdelal Franc Tovornik, kmetdomačin (Stara pravda nekdanj, 1924).

Tesna in temačna soteska pelje ob Gračnici proti Rimskim Toplicam. Ob cesti je spomenik Iliji Badovincu iz XIV. divizije, ki je padel, ko se je njegova brigada tod prebijala čez cesto. Obudi se nam spomin na mučni prizor iz leta 1944. Vermani in Nemci, ki so prihajali od Rimskih Toplic, da bi zajeli partizane, so se

obdali s šolskimi otroki iz bližnje vasi Lažišče, da bi se tako zavarovali pred partizanskim ognjem. To je bil živ zid (glej S. Terčak, *Živi zid*; in M. Kranjec, *Za svetlimi obzorji II*, poglavje Viharji nad otroškimi sanjami, str. 919—943).

Nekoliko pred železniško postajo v Rimskih Toplicah je **G l o b o k o**, rojstna vas Antona Aškerca. O hiši, ki je nekoč stala pod gozdom, pa zdaj ni več sledu. Aškerčevi spomini pa niso povezani z Globokim, ampak s Senožetmi. To je zaselek onkraj gozda nad kopališkimi poslopji, kjer je kot strežnica služila Aškerčeva teta Ajtka. Na Senožeti so se Aškerčevi preselili, ko je bil Anton star tri leta (na hiši je plošča, v hiši pa skromna spominska soba). Kot otrok je iz te samote prvič spoznaval svet in socialne razlike, ko je po sosednih hribih vodil kopališke goste. Tu je od očeta slišal za dogodke, ki jih je kasneje obdelal v pesmih *Mejnik*, *Godčeva balada*, *Svatba v Logeh*.

Ime kopališča **Rimske Toplice** kaže, da so toplo in zdravilno vodo poznali že Rimljani. O tem pričajo izkopenine, zlasti votivni kipci. Toda samo poimenovanje je šele iz srede prejšnjega stoletja. Tako je Toplice iz propagandnih ozirov poimenoval tedanji lastnik. Tu se spomnimo Aškerčeve *Legende o toplih* iz *Balad in romanc*: topli vrecel je privrel izpod Kristusove palice, da bi se Petru ne bilo treba okopati v hladni Savinji. — V Rimskih Toplicah se je rodil 1895. leta novelist in dramatik Maks Šnuderl.

Onkraj železnice je zaselek **P o v č e n o**, kjer se je rodil duhovnik in lirski pesnik Anton Boštele (1901—1959), ki je izdal svoje *Pesmi* 1929. leta. Knjižico je ob izidu zadela uničujoča kritika Antona Ocvirka. Kljub posnemanju Župančiča, Seliškarja in ekspresionistov pa se v Bošteletovi liriki pojavlja iskrena resignacija in socialno čutenje, s katerim doživlja posebno ljudi v trboveljskem revirju. Nekajkrat pa v pesem zajame tudi bližino rojstnega kraja (Aškerčev dom, Šmihelska nedelja). — Nad cesto se med drevjem skriva cerkva *Lurd*. Kot kaplan v domačem kraju je tu Aškerc ostro nastopil proti veri v čudeže in tako jasno izrazil svoj racionalizem.

Prihajamo v **Šmarjeto**, kjer je mali Aškerc hodil v šolo prva tri leta in kjer je kasneje služboval kot kaplan od pomladi do jeseni 1892. leta. To je bila že ena od bolj ali manj kazenskih službenih postaj, kajti že je jasno kazal protiklerikalno miselnost. V Šmarjeti ga je obiskal Gregorčič; pesnika sta se dala fotografirati: mehki, gosposki Gregorčič in trdi, preprosti Aškerc. — Pred šolo je Aškerc posedal z učiteljico Rischnerjevo, v katero se je z vso silo zaljubil. Tu se je porodila izpoved Bajka o odprtem nebu: »Saj v očeh tvojih jaz vidim ta raj.« Ob ponovnem srečanju z njo v Mariboru pa je nastala pesem *Čez sedem let*.

Med Rimskimi Toplicami in Laškim je vzhodno od Savinje in železniške proge vasica **M o d r i č**, kjer se je rodil proletarski pesnik Anton Tanc (1887—1947); svoje pesmi je objavljaval predvsem pod psevdonomom Čulkovski.

Še preden pridemo v Laško, opazimo onkraj Savinje na gričku cerkev. To je **Marija Gradec**. Cerkev ima zaradi prezidav baročni videz. Njena notranjost — stene in strop — pa je bila 1526. leta vsa poslikana. Neznani slikar je domnevno upodobil tudi sam sebe v očaku Eliahimu desno od oltarja. Freske

predstavljajo prehod iz gotike v renesanso, in to v kompoziciji, izboru motivov in slikanju človeških figur, ki so idealizirane, a hkrati prikazane v polni telesnosti. V likih Adama in Eve je po mnenju umetnostnega zgodovinarja Ivana Stoparja prvič na Slovenskem uresničen model lepega človeškega telesa. Dva oltarna kipa — Joahim in Ana — sta delo kiparja Ferdinanda Galla, s katerim smo se srečali že na Sladki gori.

Če gremo iz Marije Gradca proti bližnjemu Laškemu, hodimo v obratni smeri po poti, kjer se je do konca 18. stoletja v velikonočnem času premikal pasijonski spreved. Zadnji prizor, križanje, so prikazovali pri marijagraški cerkvi.

Ime Laško spominja še na predslovenske prebivalce, Vlahe, ki so se pred Obri in Slovenci umaknili v hribe vzhodno od Savinje. Mestece ima izrazito lego: tik nad središčem se dviga vzpetina z razvalinami gradu Tabor, za njim pa stožčasti Hum. Tabor je dajal v turških časih domačinom zavetje; od tod njegovo ime. Hum pa je povezan z ljudsko pripovedko o divjem farovžu, votlini, kjer je živel poročen duhovnik, ki mu je vrag snubil hčerko. To pripovedko je vpletla v svoj roman o celjskih grofih A. Wambrechtsamerjeva. Pri njej se tu na lovu zadržuje grof Friderik in v sanjah sreča lepo deklico — napoved kasnejšega srečanja z Veroniko.

Na Hribčku na desnem bregu Savinje je Šmihel, značilna cerkev z dvema zvonikoma, postavljena v prvi polovici 17. stoletja. Nekdanje romarsko vrvenje, v katero se je mešalo donenje zvonov, je ponazoril A. Božtele v pesmi Šmihelska nedelja: »Bom, bom! / Le vkup, ljudje, / ki jarem vas teži, / pravično sodil bom za vse ljudi! / Bom, bom, / za vse ljudi! . . .«

V Laškem se je še čez sredo 19. stoletja ohranilo jurjevanje. Dva dečka s spremstvom sta vodila štirinajstletnega tovariša, vsega okrašenega z bukovim zelenjem, od hiše do hiše. Otroci so peli in prejemale darove. Po drugi svetovni vojni so skušali običaj oživiti s šolarji, a se ni posrečilo.

Sredi starega dela naselja je župna cerkev sv. Martina, ena redkih cerkev na Slovenskem, ki je v osnovi še romanska; ima prizidani baročni kapeli. Tu se domislamo Primoža Trubarja, ki ga je škof Bonomo poslal v Laško, ko ga je 1530. leta posvetil za mašnika. Trubar je v laških letih že študiral spise švicarskih reformatorjev ter bil odločen nasprotnik zidanja romarskih cerkva in češčenja svetnikov. Tako je prišel v nasprotje z miselnostjo faranov, zaverovanih v staro. Biografski roman Plamenica Mimi Malenškove pripoveduje o laških letih Primoža Trubarja v poglavju Orač kot o času njegovega velikega razočaranja nad praznoverjem ljudi. Slika tudi njegov spopad s skakači.

Razen Trubarja je z Laškim povezano še več kulturnih delavcev, ki so se tu rodili ali delovali. Tu je dorasel humanist Mihael Tiffernus, ki je kot najdenček dobil ime po nemškem imenu za Laško (Tüffer). Postal je vzgojitelj in svetovalec vojvode Krištofa in je zapustil premoženje za štipendije študentom teologije. Tudi Dalmatin je bil deležen te podpore. — Več let je tu živel Jožef Hasl iz Celja (1733—1804), pisec nabožnih knjig v osrednjem slovenskem knjižnem jeziku. — Nekaj let je v Laškem služboval in tu umrl duhovnik Jurij Alič (1779—1845), sestavljalovec slovensko-nemških učnih knjig, prevajalec brambovskih pesmi in zagovornik enotnega knjižnega jezika.

Sredi mesta nasproti cerkvi (št. 225) se je v hiši s spominsko ploščo rodil zgodovinar Ignacij Orožen (1819—1900), nepogrešljiv vir za zgodovino območja lavantinske škofije. Njegov nečak, geograf, planinec, prvi predsednik Planinskega društva, Fran Orožen (1853—1912), je bil prav tako Laščan. Nanj spominja plošča na rojstni hiši v ulici, ki pelje proti cerkvi (št. 230). Bil je pisec šolskih knjig, zemljepisnih razprav in številnih planinskih spisov. — Sosednja hiša je rojstni dom Orožnovega sodobnika dr. Karla Kluna (1851—1916), politika in sociološkega pisatelja in propagatorja socializma.

Nedaleč od Laškega, v Št. Lenartu (zdaj Vrh nad Laškim), je bil doma Avgust Stegenšek, cerkveni in umetnostni zgodovinar konjiškega in gornje-grajskega območja. Tik pred Celjem, v Košnici, kjer je sedanja cesta prebila skalni pomol nad Savinjo, se spomnimo ljudske pripovedke, ki je temu mestu dala ime Devin skok. Govori o begu zasledovanega dekleta, ki je s skale skočilo v reko. To pripovedko je v pesem Skala v Savini prelil A. Aškerc.

Joža Mahnič

Gimnazija Ljubljana

ŽUPANČIČEVA ABECEDA V VERZIH

Drugo obdobje v ustvarjanju otroških pesmi zajema pri Župančiču čas, ko je od jeseni 1907 do zime 1910, z enim polletnim in nekaj krajšimi presledki, bival kot domači učitelj grofiču Manfredu Attems v Kissleggu na Württemberškem, v Bregenzu na Vorarlberškem in v Syrgensteinu na Bavarskem. Tam je proti koncu leta 1907 prevedel besedilo k nemški slikanici *Die Wiesenzwerge* in najbrž tudi verze k slikanicama o Murku in o muckah, v začetku leta 1908 snoval izvirne verze k slikanici Abeceda, julija 1909 pa v nekaj dneh samostojno in dobro obdelal zelo povprečne predloge nemške slikanice *Spiel und Scherz und ein wenig Schmerz*. V tisku so izšli Kreidolfovi *Palčki Poljanci* (novembra 1907), ki so jih barvno litografirali kar na Nemškem, da je bila slovenska izdaja cenejša. Za njimi je Schwentner založil le še Caspari-Meisejevo slikanico *Lahkih nog naokrog*, a je izšla s hudo zamudo (šele o božiču 1912). V tem obdobju je pesnik tudi 1908. leta po spominu zapisal vrsto otroških ljudskih verzov iz Bele krajine, ki so glede na svojo tematiko izšli v Štrekljevi zbirki SNP komaj 1911. leta.

Abecedo je Župančič začel snovati v začetku 1908. leta na Dunaju, kamor je prišel s Kisslegga zaradi študija in kjer je ostal do jeseni tistega leta. V zaporednih črkah je nameraval pesniško označiti razne živali in rastline, kakor nastopajo v otrokovem predstavnem svetu; njegove verze naj bi dopolnjevale podobe, ki bi jih pripravil Saša Šantel. Pesnik je svojo namero sporočil Schwentnerju, ki pa mu ni odgovoril; dne 13. marca namreč beremo v Župančičevem pismu založniku: »In zakaj ne odpišeš nič glede ‚Bilderbucha‘? Moj honorar ne bo velik, kar bo stroškov, jih bo s slikami. Premisli in odloči se, oziroma odgovori